

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. 11.

Tilleggsspørsmålnr.

Emne: Ymse attåtfer.

Oppskr. av: Knut Strømpdal.

(adresse): Sterbørja.

Fylke: Nordland.

Herad: Velfjord.

Bygdelag:

Gard:

G.nr.

Br.nr.

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle. **Noko etter eige røynsle.**

B. Eller om den er etter andre heimelsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

Fleire heimelsmenn.

SVAR

I. Røter.A. Ymse røter.

1. Av eg til vert det leita rot enda . Det vert rekna for drett (naudfer) . Det vart ikkje sankt meire i krigsara enn elles.

2. Rot vert leita om varen, kvekerøter vert ikkje nytta til for her.

3. Dei røter som vert leita i akeren er rot av trysja (Ranunculus repens) og burot eller oftast kalla burot (Artemisia vulgaris). Røter av hokkerose vert ikkje nytta. Røtene vert hakka opp med eit grev anten før ein pløyer eller etter det er pløyd og i plogfæra.

4. Røtene vert mest rad er reinska for mold og hatt opp i ein spenkasse med bereband i , fatlar dei kallar. Sa vert røtene bære til ein bekk eller eit tjern ax og vaska melda av . Deretter vert dei atter hatt opp i spenkassen og bære inn i fjøs og gjeve krøtera.

5. Ein kunde gøyma røtene ei tid. Da laut dei

2

fa turka. Ein lett dei da fa turka før ein vaska av dei molda. Nar ein sa vilde gjava krøtera dei, sa la ein dei i bløyt på ein lagleg stad, vaska sa av dei molda og gav krøtera dei. Men som eftast vart dei fera opp med same dei var leita.

5. Bade ret av trysje og bot av buaret vart rekna før gett før. Det vart mest berre gjeve til mjølkekyr. Dei fekk det anten saman med anna drett eller saman med nøy. Ofte iekk dei det saman med syrpe. Kyrne mjølka sa av rota, sa dei gamle.

Nøken nemnande skildnad på innsamlinga ne og i eldre tid har det snaut vere. Berre var leiting av ret meire brukt før og eftast var det nok og meire rikeleg om. No er det berre ein og annan garden der dei leiter ret i det helle. Før var det meire vanleg om varen. Denne skildnaden kom truleg sist i føre århundrad. Johan Fjeldet har fortalt meg at gammalt vart buaret teke vare på som noko verdifullt nar ne vaks ute på åkeren. Ho kunde nyttast ikkje berre til før men og til medisn. Før var det vel helst at dei leita ret samstundes dei pløygde eller spada opp åkeren. Spading av åkeren var då mykje brukt og då kunde det høve å taka ret samstundes. I sa høve vart det ikkje nytta grev, berre spaden.

Ferutan dei te alt nemnte retslag vart og teke litt ret av hémula (*Rumex domesticus*) men ikkje i nøken nemnande grad. Krøtera skulde vera mindre huga på å eta den. Dei te andre slaga av ret var kyrne huga på nar dei var gett vaska.

B. Røter av greitte.

1. Bregner vert her kalla greitte. Om varane når det var lite høyt vart det hakka ein del greitteret. Det var rot av stergreitte (Athyrium filix femina og Dryopteris filix mas) som vart leita. Rot av einstape vart ikkje rekna for å vera noko god rot til krøtermat .

2. Ordet meldfer kjenner eg ikkje til herfra.

3. Røtene av greitte vart grave opp med grev eller hakke , stundom kunde spade og verta nytta. Rota vart ikkje gøynt i noko lengere tid, dei kunde sta i ein kasse eller i ein annan pante til dei vart bruka. at det har vorte teke greitteret om hausten har eg ikkje høyrte om .

4. Greitteret vart rekna for drott . Dei sku ha ikkje liten verdi som næringsfer , men vart elles ikkje sett serleg høgt det eg har høyrte , og ikkje var det alle dyr som at dei heller.

Når ein færa med dei , så vart dei hakka i sma bitar og helst gjevte saman med rusk og avfall frå kjøkenet eller og saman med fiskeavfall . Det var helst naut som iekk greitteret.

5. Dei vintergrøne blada av bjynnkamm og annan greitte vart svert lite bruka. Av og til vart litt teke og blanda saman med anna fôr og gjevte naut eller hest i verste varknipa. Men noko vidare innhaustning av slike blad var det ikkje tale om .

6 No er greitteret mest ikkje brukt. Kanskje det i naudsar kan verta teke litt einskilde stader. Noko nemnande brigde førte ikkje siste veraskrig med seg. Greitterot vart då heller ikkje meire

nytta da enn elles. Før i tida vart nek greite-
 ret meira nytta. Men ein kan ikkje segja at bruk
 av greiteret var arviss. Den vart nytta som drett
 7 naudfør) i vørknipa. Det har vere såleis så langt
 att i tida som folk kan minnst. Ein kan segja at
 annan drett som skav, bremm og beit har vere meire
 vanleg og arvisst brukt før i tida enn greiteret
 vart. Dette gjeld før den tida som ligg så langt
 att som noen eg har snakka med har høyrte om.

Maten med innsamlinga har visst heller ikkje
 skift . Om hausten vart ikkje teke greiteret. Og
 dette kan koma av , at nar ein om hausten var ferdi
 med det andre arbeidet kom som eftast frosten og fraus
 marka eg kanskje la det snø og. Så det vart om våren
 røtene laut takast.

1708

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

II. Tang og tare.

A. Tang.

1. Tang reknaas før drott og vert nytta berre nar ein nar lite anna før. Tang vart nytta i ~~xxxxxx~~ krigsara som elles , nokon serleg skildnad var det ikkje. Gamalt var tang mykje nytta til før. Det vert av og til nytta enda der det ligg lagleg til , men i mykje mindre maalestekk. Før kunde dei køyra tang ein halv mils veg i varknipa for a na det til før. Ja eg nar nøyrt fortalt , at pa gardar der ligg ein tre til fire kilometer fra sjøen kunde dei taka tang nede ved sjøen og bera heim. Likevel hadde tang ikkje noko berre gott ert pa seg til før. Kyrne som helst var dei som fekk av det vart løvveike nar dei vart fera mykje med det. Dei laut fa skav attat skulde ein gråida halda dei pa føtene. Men feite skulde dei verta av tanget. Det vert enda av og til nytta noko tang og da helst med fiskeavfall attat. Men det er berre pa gardar som ligg lagleg til før a fa tang heim.

2. Tang vart teke om varen . Ein kunde ikkje taka tang før green kom i sjøen. Green kom i sjøen nar varmsteinen var kome i sjøen kring Feder Stel . Tang som ikkje hadde gredd at ikkje krøtera og det vart heller ikkje rekna før a na noken forverdi heller.

3. Ein skar tang med ein stor kniv eller helst med ein sigd.

4. Tang vart anten skare pa steinar nede i fjera og lagt i dungar sa langt oppe i fjera at ein var urædd før ik at ikkje sjøen flødde over.

6

Det laut vera bladtang , hestetang var ikkje nyttan-
de til før. Sumtid kunde dei eg nytte bat nar dei
tok tang. Dei la da baten inn til fjellvegger som
skrådde stupbratte ned i sjøen og sa skar dei tang
der. Det laut vera fjera sjø. Det skulde vera be-
ste tangen ein fann på den måten. Det var gjerne
meire sand i tangen som vaks på steinane. i fjera.
Tangen vart så beren heim til fjøs anten a senkas-
ser eller i kasser arbeid til det bruket. Desse
kassane var arbeidde av bord med ein berehank i
kvar ende.

Det var serleg naut som fekk tang. Men hesten
og kunde fa tang.

5. Tang vart som oftast ikkje køkt,
det vart berre døyvt. Det vil segja ein sleg kokande
vann over det . Kyrne fekk det ofte aleine , eller
dei fekk fiskerusk attåt . Hesten fekk det anten
aleine eller saman med mjølrøre. Det var naut og
hest som fekk tang.

6. Som alt nemnt var det eit bade og
nar det galt meininga av nytten av tang. Krøtera
vart felte av det , men ein resikera dei vart fet-
velke fekk dei ikkje anna før ved sida av , skav
t.d.

B. Tare.

Tare veks ikkje så langt inn i fjorden at det
har hatt nemnande a segja som før. Tare hadde nok
ord på seg a skulde vera vel så gott før som tang ,
men det vaks lengere tilnavs , så dei inne i fjordane
fekk ikkje nytta det.

7.

III. XXXXX Anna før av planter.

Eine.

Eg har nemnt einen i ei tidlegare avhandling, men da han nyttast noke annleis enn dei forplanter det før har vere fortalt om høyrer han vel med her.

Eine kunde verta teke mest til ein kvar arstid. Før i tida var det vanleg dei slaa mjøika i skaler og desse vart vaska ax i einelåg (einelaug). Einelåg vart og nytta til å vaska andre kjerald i når det var om å gjera at dei vart goddente. Kom det ikkje neke ureinske i vatne vart dette slege opp i sultbytta og gjeve krøtera. Både kyr og geiter fekk slikt sultvatn når dei kom heim om kveldane om sumaren. Om vinteren var det serleg mjølke dyr som tekk. Helst skulde det og vera litt salt med i vatne. Når ein vilde ha einelåg tok ein frisk eine og koka til ein hadde køkt krafta ut, det var da ein brun lag.

Einelåg kunde og verta køkt einast til for, til syrpeføret til mjølke dyra var einelåg det vanlegest. Ein bruka da ei stergryta og koka i gruva. Sumtid kunde gryta taka ein fire bytter vatn. Einelåg hadde og gett ert på seg til kalvefø. Dei rørde da litt mjøl opp i einelagen og gav kalvane.

Rogneber.

Det vert teke litt rogneber, helst til før før høns. Men neke mykje er det ikkje brukt. Bruken av rogneber er visst ikkje gamal. Dei var snaut nytta til før før anna enn det kunde vera berklasas på lauvet ein tok om hausten.

Erterris.

Riset av muserter har vere nytta som sankefer. Det vart teke i urder der det vaks rikeleg med muserter (musevikke). Det vart hengt opp til turk og nytta som anna fôr, helst til mjølkekyr. Muserterris vart rekna for å vera gett fôr og kunde vera med i syrpa mjølkekyrne fekk. Det var elles helst feitfer dei laga syrpa av.

1708

NORSK ETHNOLOGISK GRANSKING

IV. Hestemøkk.

1. Hestemøkk er ikkje nytta til før her
ne kerkje ik i vanlege år eller i naudar. Kva tid dai
dei slutta med å bruke hestemøkk til før her kan ikkje
segjast skkert. Men det slutta i 1870 åra. I åra uder
sisste verdskrigen vart ikkje hestemøkk nytta til før
her i Velrjerd.

Mer som var fødd 1855 fortalde meg , at ho,
eingong (ho kunde vera pålag tyve år) hørte ei
da eldre kona segja , at hesten laut ein gjeva av
det beste ein hadde, før gavnein hesten lite og kleint
fekk ein lite og kleint igjen, men gav ein hesten
mykje og gett fekk ein mykje og gett igjen. I 1870
ara vart hestemøkk nytta til før, men om det strekte
seg opp i 1880 ara tører eg ikkje segja . Det var
allvisst vorten skjeldan da.

2. Hestemøkk vart allvisst i sume høve gjeve
til kyr ublanda. Eg har høyrte fortalt om ein mann
som vart heilt nøylaus han fødde fram buskapen sin
berre med drett av ymse slag og med hestelørt. Dei
gamle sa at det gjekk ikkje an å fera berre med drett
krøtera miste då ørta og vart sjuke. Fekk dei heste=
møkk attat mista dei ikkje ørta. I det nemnde høve
hadde mannen ikkje anna å blanda opp i , sa dei laut
nok na fått kyrne til å eta retten utan nokon iblan=
ding. Kanskje dei kunde na litt salt i. Men truleg var
det vanleg å blanda agn eller mjøl i , kanskje eg
fiskavfall eller anna avfall fra kjøkenet.

Dei tek nøie vara på hestemøkkka. Var dei
ute i skogen og køyrde hadde dei sekk med for å ha
den møkka sx i som fall på turen. Det fortaldes om

ein mann som ingen hest hadde sjølv, han før etter
vegane og plukka opp den hestelerten som hadde falle
der. Det var etter det hadde vorte meire slutt med a

nytta hestemøkk til før. Korleis hestemøkk vart nytta i fører veit eg
eg ikkje så nøgje å fortelja om. Etter det eg har
høyrte vart den alltid kokt før kyrne fekk den. Oftast
vart det vel blanda i litt agn eller mjølrusk, etter
det eg har høyrte om feringa i gamal tid er det truleg.
Truleg hadde dei allvisst noksavofte i litt salt. At
einelåg vart nytta til å koka i er mykje truleg. Turka

Potetgras vart snaut nytta til før her gamalt. Det
første dei tok til å nytta det i bar dei inn av det om
hausten til kyrne medan dei gjekk på beite. Tarking
av potetgras var det ikkje tale om. Kanskje at høyrfrø
og oppsep frå lemnen kunde verta nytta.

Korleis det er om ei blanding alltid vart
kokt nar dei sa at hestemøkk vart høkt til kyrne
er ikkje gett å segja. Men at det i mange høve vart
kokt er sikkert. Det kan tenkjast at i sume høve
vart det berre slege kokande vatn over liksom ein
stundem gjer nar ein lagar syrpe til kyrne.

1708

1708

V. Syrpefor.

1. Det er enda sume stader brukt å koka syrpe til kyrne. Men i gamle dagar var det mykje meire brukt, då var det brukt på kvar gard. Ær vert det koka berre i kjøkenet i kornfyren til vanleg. I gamle dagar pla dei koka i storgryta i gruva som oftast var i eldhuset eller og i kjøkenet. Dei hadde den tid sereigne bustampar dei gav kyrne syrpa i. Desse bustampane var arbeidd som andre trekjerald, men så store at dei tok eit par vassbytter. Dei hadde øyrer for å taka i, ei på kvar side. Elles var dei runde, og banda med itreband. Det var to matar å laga syrpe på. Den vanlegaste maten var å ha høyt i stampane slik som ein man meinte. Det var alltid av det beste høyet ein hadde.

Så koka ein einelag, na noko fiskeskret eller avfall fra kjøkenet oppi, og slo det over stampane med høyet i. Ein sag da etter at alle dyra fekk noko av det faste fiskretet. Stampane stod så til det vart passe kalt og så fekk kyrne det. Det var ein stamp til kvar ku. Ein annan måte var å taka av beste feitforet dei hadde og koka det isaman med einelag og gjeva kyrne bade høyet og laugen som syrpe i ein stamp, da og kunde ein ha fiskeskret og anna sult oppi. Ein vlett det og stå til det var høveleg kalt. Eg har ikkje høyrte at dei så dei koka syrpe utan dei verkeleg gjorde det. I første tilfelle her så dei at dei gjorde heit til kyrne. Det var først etter dei hadde fått alt i stampen det vart kalla syrpe.

2. Eg har i det fyre gjeve greide for korleis syrpa vart laga. Ær staden for høyt kunde dei og nytta

meir eller mindre agn, rapalaav kunde og nyttast .
Korn hadde dei skjeldan i syrpa , det laut i tilfel-
le først kokast for seg først. Det var i tilfelle
havre som vart brukt tilfor, men det var helst
berre nest som fekk havre .

3. Syrpa vart gjeve krøtera når ho var
passe kald , ho vart aldri heilt kald før kyrne fekk
henne. Det var berre kyr som mjølka som fekk syrpe.
Kyr som gjekk med kalven skulde ikkje ha syrpe før
dei la så på kalven da , sa folk , og dei vart før
tunge nar dei skulde kalve. Dei fekk heller ikkje
syrpe strakst etter dei hadde kalva og det laut ik-
kje vera agn i den syrpa dei først fekk, dei telde
ikkje agn strakst etter dei hadde kalva , sa folk,
dei vart staande berre å verke av den. Etter kyrne
hadde kalva fekk dei neke varmt å drikke , vatn
med litt mjøl eller anna gott i. Og så skulde dei
ha smatt gott høy turt ikkje bløytt.

4. Regneber har ikkje vere nytta i syrpet det
eg veit.

5. Drank frå brenneria har ikkje vere brukt
her .

6. Mask etter ølbrygging heller ikkje.

7. Kvannestilk og høyme kunde ein nek ha i
når ein koka syrpe. At kvanneret vart nytta slik
har eg aldri høyrte og trur det snautt kvanneret
vart nytta til medisn. Dei enda ikkje utslegne
blømster og neke av stikane vart nytta til folkemat,
avfallet av stilkane kunde ga til krøterfor.

Brennenesler vart ikkje teke vare på i Potetgra-
set er først i seinare tid vorten nytta til for
og da ikkje minst lagt ned i sile.

VI. Fiskeavfall.

1. Fisk og fiskeavfall vert i Velfjæra år= visst nytta til fôr. Det vart nytta i krigsara likeins som vanleg. Etter det eg har høyrte var det eg nytta til fôr gamalt. Helst vart det mjølkedyr som skulde ha fiskeult som dei kalla det. Det vart eg teke med i fôrrekninga om hausten der dei hadde lett for å skaffe seg fiskeavfall. Ein plassmann eg kjende, han var gamal da, fortalte at nan fekk ikkje mange lass høy om sumaren, men sette åikevel inn fleire geiter om hausten, han fôra dei mykje med fiskeavfall og elles fekk dei lyng og tang (som dei elles mykje laut leita seg sjølv ute).

2. Turka fiskeavfall vart ikkje brukt, allvisst var det lite. Fiskeavfallet vart nytta rerskt, men kunde av og til ligja neksa lenge før det vart nytta. Fiskeavfallet vart køkt som det var. Stere bein som rygger av sterse og skrei vart helst gjevne til geiter.

3. Rik fiskeavfall vart køkt åleine, ikkje saman med anna.

4. Dyra får bade krarta og det andre. Avfallet vert hatt i gryta og køkt, og nar det er høvelegt kalt får dyra det heile. For å fa det kalt nek kan ein spe opp i med kalvatn.

5. Ein kan nytta bade smafisk og anna fiskeavfall. Var det rikeleg fiske kunde nok krøtera få ein og annan større sild og fisk og. Fiskesø kallar ein vatne matfisk er køkt i, det eg vert nytta til krøtermat.

6. No kek ar ein fiskeavfallet nelst

i k emfyren i kj okenet , eller ein lagar seg ei

gruva ute p a marka  g k ekar der. Gamalt pla dei

altid   k eka det p a gruva i kj okenet eller i eid-
huset.

7. Det vanlege har v ere at sild  fisk  g
fiskeavfall berre var tilskotsfer  g
helst til dyr som mj oka. Eller  g til gris, men

flesket skulde f a smak av det. Men p a einskilde
s a gardar der det var vrangt   fa i h oy  g lett-
vint   fa i fiskavfall kan ein gett segja det var

hovudforet. Men litt h oy laut det vera ved siden
av . Dei hadde det s a fr a gamalt , at kr otera ik-
kje fekk  rt av berre fisk , litt h oy laut det til

skulde dei berga  rta. Elles hadde fiskavfallet
det  rd p a seg , at kyrne mj oka mykje av det ,
men dei kunde lett verta fotveike om dei fekk

fer mykje av det  g ikkje anna fer ved siden av.

Det vanlege er her at kr otera f ar mat
tre gonger om dagen. Fiskeavfallet f ar dei  a til
middag, helst som tilskotsfer til anna fer. Noken

ster skildnad i s a mate nar det ikkje vore s a
langt att i tida folk no kan minnst.

1708

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING